

Derleme Makalesi/Review Article

RASYONEL EKONOMİ VE DAVRANIŞ İKTİSADINDAN DEĞERLER İKTİSADINA

FROM RATIONAL AND BEHAVIOR ECONOMY TO ECONOMY OF VALUES

Mehmet KARAGÜL

Prof. Dr., Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, mkaragul@mehmetakif.edu.tr,
<https://orcid.org/0000-0003-2589-535X>

Başvuru Tarihi/Application Date: 25.04.2018

DOI: 10.30798/makuiibf.418375

Kabul Tarihi/Acceptance Date: 26.06.2018

Öz

İnsanın rasyonelliği üzerine kurgulanan Neoklasik iktisat teorisi bugün dünyada hâkim iktisat politikalarına yön vermektedir. Söz konusu politikaların neticesinde oluşan hali hazırdaki gelir ve servet dağılımı ise kabul edilebilirliğin çok ötesinde bir durum sergilemektedir. Bu nedenle iktisadi hayattan, insanın yanılmazlığı gerekçesi ile ahlaki ve kamu denetimini dışlayan Neoliberal iktisat politikaları yerine, toplumsal değerlerle, kamu denetimine yer veren, sermaye birikimi için zenginlik ihtirasına dönük üretim yerine, ihtiyaç sahibinin temel gereksinimleri için üretimi amaç edinen yeni iktisat anlayışına ihtiyaç olduğu muhakkaktır. Bu anlamda bireysellikten ziyade toplumsal birlikteliği ve sosyal sorumluluğu dikkate alan, insana olduğu kadar doğaya karşı da duyarlı olan değerler ekseninde iktisadi hayatın düzenlenmesi sosyal refah ve barış için zaruret arz etmektedir. Bu çerçevedeki yeni bir yapılanmada, insan davranışlarına göre şekil alan iktisadi hayatın düzenlenmesinde, davranışlara şekil veren toplumsal değerlerin rolünün dikkate alınması gerektiği kanaatindeyiz.

Anahtar kelimeler: Homo economicus, Rasyonel insan, Davranışsal iktisat/ekonomi, Değerler iktisadı, Minimal devlet, Sosyal sermaye.

Abstract

Neoclassical economic theory, which is based on rationality of human, today directs the dominant economic policies of the world. As a result of these policies, the distribution of income and wealth in the present situation is far beyond acceptable. For this reason, instead of Neoliberal economic policies that exclude moral and public control from economic life, it is necessary to have a fair understanding of economics, based on social values and public supervision, aiming to produce for the essential needs of the poor, instead of desire of the rich, aiming to capital accumulation. In this sense, it is necessary for social welfare and peace to regulate economic life in the frame work of values that take into account social cohesion and social responsibility rather than individuality and are sensitive to nature as well as human beings. In this framework, we believe that the role of social values, behaviors should be taken into consideration in the regulation of economic life that takes place according to human behavior.

Keywords: Homo economicus, Rational human, Behavioral economics, Value economics, Minimal state, Social Capital.

EXTENDED SUMMARY

Neoclassical economics does not consider any moral principles and social values based on social responsibility, ignoring the possibility of making mistakes with the claim that it rationally behaves, while defining human beings objectively. It is not possible the acceptance of the reached position that human beings nowadays, by the Neoliberal understanding, that advocates that economic activities should be realized only by maximization of profit and benefit and the capital accumulation. In addition, by claim the rational human beings do not make mistakes, by not accepting any kind of intervention in the marketplace, by ineffecting the state is an important role in the negative process.

In this context, the economic activities of the producer in terms of only profitability and capital accumulation, the consumer in terms of personal benefit maximization as well as the results of today's Neoliberal policies, the lack of explaining economic behavior in many issues is also addressed to criticism. For example, the fact that a person gives some or all of his economic existence to others in the form of help and charity cannot explain by the today's economic theory. It is possible to see such behaviors that can be replicated in our current lives in different ways in every society.

It is impossible to deny that the economy, which is basically composed of production, sharing and consumption, is essentially a science of behavior. Therefore, in the source of the economic problems that have caused the puts enormous costs on societies, which we call the economic crisis today, there is no doubt that there is nothing but inadequacy, injustice and extremism in production, sharing and consumption. As you can see, the issues that arise as economic problems are basically nothing more than imbalances in the behavior of individuals and societies.

Although neoclassical Economics has called people homeconomicus and considered them to be non-error, in recent years a number studies so-called behavioral Economics focuses on the misconceptions of people. In these studies, it is claimed that a person can make mistakes because of his anger, joy, sadness and forgetfulness. In new studies called behavioral Economics, there are discourses that human beings are not absolute rational, but rather limited rational. while these studies combine economic theory with human behavior, trying to tolerate the claims of the Neoclassical Economics about human perfection.

These studies have revealed that economic activity is mainly based on human behavior, but have not developed serious discourses about how behavior is shaped according to how it is. At this point, we have to point out that human behavior is shaped by the need to meet the social expectations that we can define as external motive, as well as the individual needs and desires we call instinct. In this sense, we can say that the individual is a social being on the basis of the need to consider to the society and meet its expectations. Therefore, it is certain that the expectations of the community to which it belongs have an important role in the behavior of the individual.

What is the individual expectation of the society? The short answer to this question is social values. Therefore, social values play an important role in the economic decisions and attitudes of the individual. As a result of this, it is necessary to state that social values should be shaped accordingly in order to direct the economic behavior of the individual to solve economic problems.

In this study, first of all, the predictions of rational human and Neoclassical Economics theory will be discussed, a brief evaluation will be done of the behavioral economics which tries to take place in the economic literature and criticizes the rationality of homo economicus. In the end, the effects of values on economic decisions will be examined by taking into consideration social values and their effects on behavior.

The aim of this study is to examine the role of social values in economic life which is shaped according to individual and social behavior. Because while behavioral economics examines limited rationality in human behavior, it is not possible to say that what it is and that it is sufficiently focused on its relationship with values.

GİRİŞ

İlk sözümüz; rasyonel insanı esas alan Neoliberal politikaların dünyasından çok kısa birkaç tespit olacak:

- *2015'ten beri, en zengin % 1, gezegenin geri kalanından daha fazla serveti sahiplenmiş!*
- *Hali hazırda sadece sekiz kişi, dünyanın en fakir yarısı kadar servete sahip,*
- *ABD'de iktisatçı Thomas Piketty tarafından yapılan yeni araştırmalar, son 30 yıl içinde düşük gelirlilere ait % 50'nin gelirlerindeki büyümenin sıfır, buna karşılık en yüksek gelire sahip % 1'lik kesimin gelirinde ise % 300 oranında artış olduğunu ortaya koymuştur (Oxfam, 2017: 2).*

İnsanı, nesnel yönüyle öne çıkararak ve rasyonel davranış sergilediği iddiasıyla hata yapma olasılığını göz ardı eden, hatta sosyal sorumluluğa dayalı hiçbir ahlaki ilkeyi ve toplumsal değeri dikkate almadan sadece kâr ve fayda maksimizasyonu ve sermaye birikimi amacıyla ekonomik faaliyetlerin gerçekleştirilmesi gerektiğini savunan Neoliberal anlayış ile insanlığın bugünkü geldiği noktanın kabul edilebilirliği mümkün değildir. Ayrıca rasyonel insanın yanılmazlığı öngörüsü ile piyasalara her türlü müdahaleyi gereksiz ve yersiz kabul ederek devletin etkisizleştirilmesinin, söz konusu olumsuz süreçte önemli bir rol aldığını göz ardı etmemek gerekir.

Bu çerçevede iktisadi faaliyetleri; üretici açısından sadece kârlılık ve sermaye birikimi, tüketici yönünden ise yalnızca kişisel fayda maksimizasyonu şeklinde kurgulayan bugünkü Neoliberal politikaların sonuçları kadar, birçok konuda ekonomik davranışları açıklamadaki yetersizliği de eleştiriye muhatap olmaktadır. Mesela, bir kişinin elindeki iktisadi varlığının bir kısmını veya tamamını başkalarına yardım ve hayır şeklinde vermesi, bugünkü ekonomik teorinin açıklayabileceği bir olgu değildir. Güncel hayatımızda çoğaltılabilecek bu tür davranışları her toplumda farklı şekillerde görebilmek mümkündür.

Temelde üretim, paylaşım ve tüketimden müteşekkil olan iktisadın, esasen bir davranış bilimi olduğu inkârı mümkün olmayan bir gerçekliktir. Dolayısıyla bugün iktisadi problem veya kriz olarak nitelendirdiğimiz, yerine göre toplumların çok büyük bedel ödemelerine, hatta devletlerin yok olmalarına kadar varan söz konusu iktisadi sorunların kaynağında; üretim, paylaşım ve tüketimdeki yetersizlik, adaletsizlik ve aşırılıklardan başka bir şey olmadığı muhakkaktır. Görüldüğü üzere iktisadi sorun olarak karşımıza çıkan meseleler, temelde bireylerin ve toplumların davranışlarındaki dengesizliklerden öte bir şey değildir.

Bütün bu tespitler gereğince bu çalışmada öncelikle, rasyonel insan ve Neoklasik iktisat teorisinin öngörülerini tartışılacak, devamında son yıllarda iktisat literatüründe yer edinmeye çalışan ve homoekonomikusun rasyonelliğini eleştiri konusu yapan, onun yerine sınırlı rasyonelliği literatüre kazandıran *davranışsal iktisat* üzerinde kısa bir değerlendirme yapılacaktır. Bunun devamında ise toplumsal değerler ve bunların davranışlar üzerindeki etkileri ele alınmak suretiyle, nihayetinde değerlerin iktisadi kararlara olan etkileri irdelenecektir.

Bu çalışmanın iktisat yazını için muhtemel olan katkısı, bireysel ve toplumsal davranışlara göre şekillenerek iktisadi hayat üzerindeki toplumsal değerlerin rolünü irdelenmek olacaktır. Çünkü davranışsal iktisadın, insan davranışlarındaki sınırlı rasyonelliği ele alırken, davranışların neye göre şekillendiği ve değerlerle olan ilişkisini yeterince dikkate alındığını söyleyebilmek mümkün değildir.

1. NEOKLASİK EKONOMİDE İNSAN: HOMO EKONOMİKUS

Neoklasik teorisinin homoekonomikus olarak tanımladığı insan, kişisel fayda düzeyini maksimum yapmaya çalışan, söz konusu hedefe ulaşmak adına her türlü faaliyeti normal kabul eden, dolayısıyla hiçbir ahlaki ve toplumsal değer kaygısı taşımayan, bencil bir varlık olarak kabul ettiğini genel yaklaşımlarından çıkarmak mümkündür (Vriend, 1996: 265; Akyıldız, 2008: 30). Bu anlamda Neoklasik iktisadın homoekonomikus olarak tanımladığı insanı; her türlü duygu ve değerden uzak; üretme, kazanma ve

tüketmenin dışında hiçbir gayesi ve beklentisi olmayan; karakter, iyilik, dürüstlük ve onur gibi ruhsal/insani özelliklerden yoksun bir varlık olarak öngördüğünü ifade etmek yanlış olmasa gerek.

Söz konusu düşüncenin kendisini dayandırdığı ideal düzen ise herkesin kendi fayda düzeyini maksimize etmesi halinde toplumsal faydanın da en iyi düzeye çıkacağı şeklindedir. Böylelikle toplumsal refah düzeyi de en yükseğe ulaşacaktır.

Homoekonomikusun öngördüğü bireyin kendi çıkarını maksimize etme güdüsünün; devlet ve özel sektör için de geçerli olduğunu görüyoruz. Kamu sektöründe görev yapan siyasetçi, sürekli popülist politikalar uygulayarak oy oranını arttırmak suretiyle kendi çıkarını doruklaştırma peşinde koşarken, firmaların da kâr maksimizasyonu anlayışı ile sermaye birikimlerini doruklaştırarak, yine kendi menfaatlerini en yükseğe taşıma gayretinde olduğu görülmektedir (Akyıldız, 2008: 31).

1.1. Tanrısal Özellikte Rasyonel İnsan

Homoekonomikusun varlık sebebi olan kendi çıkarını maksimum yapma gayesinin, ancak sahip olduğu rasyonel tercih yapabilme özelliği ile mümkün olabileceği öngörülmektedir. Rasyonel tercih yapabilme yeteneği ile aynı zamanda iktisadi bütün sorunların da çözülebileceğini öngören Neoklasik iktisat, bu özelliğe sahip olan kişiyi *Rasyonel insan* olarak adlandırmaktadır. Rasyonel insan bu yeteneği ile her daim, duygusallıktan arınmış bir halde, gerekli olan bütün doğru bilgiye haiz olarak, fayda ve maliyet analizini mükemmel bir şekilde gerçekleştirmek suretiyle olabilecek en ideal karara ulaşabilen insandır. (Samson, 2014: 1; Gintis, 2004: 52)

Bilgi saklama ve işleme kapasitesi sonsuz bir beyne sahip olan, kendi çıkarlarını gözetken ve doyumsuz olan rasyonel insan, aynı zamanda her türlü bilgiye sahiptir. Bununla birlikte rasyonel insan olma özelliği toplumdaki bütün insanlar için geçerlidir. Bahsedilen bu özelliklere bir bütün olarak baktığımız vakit, rasyonel insan olarak tarif edilen sujenin, hiçbir eksikliği olmayan mükemmel bir varlığa/Tanrıya işaret ettiğini ifade etmek yanlış olmasa gerek. (Kaplan, 2014: 37-41)

Bütün bu yaklaşımlar insanı, her şartta kendi çıkarının peşinde koşan, bu anlamda hiçbir ahlaki kaygı taşımayan (Yay, 1993: 181), sürekli rasyonel/akılcı bir tavır ortaya koyan bir varlık olarak tanımlamaktadır. Oysa gerçek hayatta insanın, ne kadar rasyonel davranabildiği ve sosyal bir varlık olması hasebiyle onun için bireyci bir yaklaşımın hangi ölçüde uygun olduğu, üzerinde ayrıca düşünülmesi gereken konular olduğu muhakkaktır. Öte yandan bireysel çıkarların doruklaştırılması düşüncesinin, bireyler arası ilişkileri düzenlemede rol alabilecek herhangi bir denetim ve ilke ve değer söz konusu olmadığı vakit, bugün bütün dünyada görüldüğü şekliyle, bireyler ve toplumlararası çatışmaya sebep olabileceği göz ardı edilmez.

1.2. Rasyonel İnsanın Doğuşu: Fizyokrat Düşünce

Bugün hâkim iktisadi görüş olan, temelde liberal politikalara dayanan ve rasyonel insanı savunan Neoklasik İktisat, esasen devletçi ve denetime dayalı yönüyle öne çıkan Merkantilist düşünceye eleştiri olarak gelişen Fizyokrat anlayışa dayanmaktadır. *Doğal düzeni* savunan Fizyokrat düşünce, "laissez faire, laissez passer..." olarak bilinen *birakınız yapşınlar bırakınız geçsinler* ilkesi ile bugünkü liberal düşüncenin temellerini atmıştır. Bu yaklaşım, piyasaların tam istihdam düzeyinde kendiliğinden ideal dengeye geleceği iddiasına imkân tanıyan A. Smith'in geliştirdiği *Görünmez El* ilkesi ile daha da sistematik bir hale dönüşmüştür. (Yayla, 1993: 180)

Fizyokrat düşüncenin *doğal düzeni* savunmasında, doğal hayatın ürünü olan tarıma dayalı hasılayı öne çıkarması önemli rol oynarken, buna bağlı olarak Fizyokrat düşünce, Yaratıcı İradenin yeryüzünde oluşturduğu düzene güven duyulması zarureti, bu nedenle her türlü müdahaleden kaçınılması gerektiği üzerinde durmaktadır. (Jose, 2011: 36) Bu anlamda doğal işleyişe müdahale edilmemesi gereği, sadece evrenin işleyişi ile sınırlı değil, sosyal hayatı da kapsayacak bir şekilde ele alınmaktadır.

Fizyokrat düşüncenin savunduğu *doğal düzen*; gezegenler, mevsimler, bitki ve hayvanlar âlemindeki Yaratıcı İradenin koymuş olduğu tabii düzen anlamında yerinde bir tespit olduğu muhakkak olmakla

birlikte, bu anlayışın iktisadi ve sosyal hayata uyarlanmaya çalışılması kanımızca yerinde bir tutum değildir. Çünkü insan iradesi, düşünce yapısı ve tercihleriyle âlemdaki diğer varlıkların hepsinden büyük ölçüde ayrılmaktadır. Dolayısıyla irade ve tercihte bulunma yeteneğinden mahrum olan varlıklar için Yaratıcı İradenin koymuş olduğu doğal düzen yapısını, bu özelliklere haiz olan sürekli doğru ile yanlış arasında tercih yapmak zorunda olan insana uyarlamaya çalışmak doğru bir yaklaşım olmasa gerek.

İyi ile kötü arasında sürekli git-gel yaşayan insan için Yaratıcı İrade tarafından öngörülmuş, değişmez veya değiştirilmemesi gereken, mutlak kader anlamında tabii bir düzenden söz etmek mümkün değildir. Dolayısıyla, sevinci, öfkesi, üzüntüsü veya bilgi eksikliği ya da yetersizliği nedeniyle, hatta bazen kasten yapılabilecek yanlış tercihler nedeniyle hataya düşme eğilimi olan insan davranışları için doğal düzen gereğince müdahale gerekmez diyebilmenin savunulabilir olduğunu söyleyebilmek mümkün değildir.

1.3. Rasyonel İnsan, Neoliberal Politikalar ve Minimal Devlet

Esasen bireysel ihtiyaçları kadar sosyal gereksinimleri de olan insanın, sadece kişisel ihtiyaçlarına dönük bir hayat sürdürmesi, her şeyden evvel doğasıyla uyumlu değildir. Çünkü birey birçok ihtiyacını ancak sosyal çevresiyle karşılayabilmektedir. Dolayısıyla insanı bireyselliğe mahkûm etmek onun refah ve mutluluğuna katkı yapmadığı gibi, her toplumun varlığının devamlılığı, ancak güçlü bir devlet yapılanmasıyla mümkün olabilmektedir. Bu nedenle ait olduğu toplumdaki ayıramadığımız bireyin, o topluma karşı sorumlulukları olduğu da ayrı bir gerçektir. Rasyonel insan olarak tanımlanan homoekonomikusta açıkça göremediğimiz; toplumsal değerler, ahlaki kurallar ve sosyal sorumluluk bu noktada anlam kazanmaktadır.

Bütün bu tespitlere rağmen, Neoklasik iktisat teorisi tarafından rasyonel insanın, tam bilgiye haiz ve onları mükemmel bir şekilde değerlendirme yeteneğine sahip, asla hata yapmayan adeta tanrısal bir varlık olarak sunulması, her türlü kontrol ve denetim mekanizmaları ile devlet müdahalelerinin gereksizliğine temel teşkil etmektedir. (Özel, 1993: 146) Bu anlamda devletin ekonomide pay sahibi olması ile piyasaları düzenleme işlevinde aktif rol almasına karşı çıkan liberal anlayışın, aynı zamanda kamunun her alandan geri çekilmesi suretiyle oluşacak minimal devlet yapısını savunduğunu görüyoruz. (Aktan, 1993: 39)

Tarihi bir gerçeklik var ki her şeye rağmen devlet, bütün milletler için var oluşun en zaruri örgütsel yapısıdır. Bu yapının toplum adına üstlendiği yetki ve sorumlulukları daraltarak, (Yayla, 1993:186-190) yerine liberal anlayış gereği insanın rasyonelliğine güvenmek suretiyle serbest piyasaya bırakmanın, güçlünün zayıf üzerinde her türlü tasarrufta bulunmasına fırsat vermek gibi çok ciddi sıkıntılara neden olabileceğini ifade etmek yanlış olmasa gerek. Çünkü aktörlerin homojen olmadığı bir ortamda, denetim yapacak siyasi yapının etkisizleştirilmesi, güçlünün mutlak hâkimiyetine ortam hazırlamak gibi kaçınılmaz bir sonuç doğuracağı muhakkaktır.

Konunun diğer bir boyutu, devletin iktisadi alandan çekilmesi ve piyasaların serbest rekabet uygulaması ile temize çıkacağını savunmak, bugünkü dünya gerçeğinde teori ve uygulama çatışmasından başka bir şey değildir. (Özel, 1995: 135-137) Çünkü devletin olmadığı bir ortamda tam rekabetle piyasalarının kendiliğinden dengeye gelebilmesi, teoriye göre ancak; *atomize, homojenlik, mobilite ve açıklık* ön koşullarının varlığı ile mümkündür. Fakat bu şartların hiçbirisi tam manasıyla oluşmadığı halde, tam rekabeti uygulamaya çalışmak ve bu yöntemle piyasaların temizleneceğini beklemek her şeyden evvel teoriyle bağdaşmamaktadır.

Her türlü gücün yegâne kaynağının iktisadi yapıdaki gelişmişlik düzeyi olduğu gerçeği ortada iken, devletin iktisadi sahadan dışlanması, doğal olarak onun siyasi ve askeri gücünün de zayıflamasına neden olacaktır. Bu nedenle piyasalarda aşırı kârlılığın, stokçuluğun ve tekelleşmenin oluşmaması için kamu, yasal düzenlemelerin yanında, piyasada dengeleyici aktör olarak iktisadi varlığını hissettirmek zorundadır. Bu yapı, hem piyasaların sağlıklı işlemesi, hem de toplumun temel ihtiyaçlarının garanti edilmesi ve de stratejik ürünlerin kamu kontrolünde olması açısından zaruret arz etmektedir.

Konunun dikkat çeken bir başka yanı, liberal anlayış gereği devlet yapısının ekonomiden arındırılması ve etkisizleştirilmesi faaliyetlerinin; ABD, İngiltere, Fransa ve Almanya gibi gelişmiş ülkelerde değil, daha ziyade Türkiye gibi gelişmekte olan ülkelerde görülüyor olmasıdır (Kanca ve Bayrak, 2014: 36 ve 40).

Bugün gelinen noktada karar ve davranışlarıyla *rasyonel insanın* ütopya olduğu gerçeğinin, son dönemde daha yayın bir şekilde kabul gördüğünü ifade etmek yanlış olmasa gerek. Bu nedenle rasyonel insan varsayımı üzerine inşa edilen Neoklasik iktisat anlayışı yerine, rasyonelliği kadar üzüntüsü, sevinci, öfkesi, kını ve biyolojik zaafı olan *gerçek insanı* bütün boyutlarıyla hatta sınırlı bilgi ve kısıtlı değerlendirme kapasitesi (Arvasi, 1989: 45) ile kabul eden daha bütüncül ve gerçekçi yaklaşımların iktisat teorisine kazandırılması gerekliliği kanaatindeyiz.

1.4. Neoklasik Politikalarda Her Şey “Yüzde Bir” İçin

Burada bir İngiliz yardım kuruluşu olarak faaliyet gösteren ve dünyadaki gelir ve servet dağılımı üzerine sık sık raporlar yayınlayan OXFAM’ın Ocak 2017’de yayınladığı “Yüzde 99 İçin Bir Ekonomi” başlıklı rapor özetinden kısa bir alıntı yapılacaktır. Ekonomik eşitsizliğin dünyadaki istikrarsızlık için temel etken olarak değerlendirildiği Dünya Ekonomik Forumu’nun ardından dört yıl; dünya liderlerinin, zengin ile fakir arasındaki açığın kapatılması ve yoksulluğun ortadan kaldırılmasının küresel amaç edinildiğine dair anlaşmanın ardından üç yıl geçmiştir. Ayrıca ABD Başkanı Obama, Eylül 2016’da BM Genel Kurulu’nda yaptığı konuşmada dünyaya şöyle bir mesaj vermiştir: İnsanlığın % 1’inin, % 99’u kadar serveti kontrol ettiği bir gezegen asla istikrarlı olmayacaktır.”

Yoksulluk ve gelir eşitsizliğiyle ilgili mücadele anlamında küresel adımların atıldığı bir sürecin ardından müspet gelişmeler yerine, kabul edilmesi mümkün olmayan mevcut durumun daha da kötüleştiğine dair verilerin ortaya çıkması, insanlık adına duyarlı olan her bireyi gelecek adına fazlasıyla kaygılandırmaktadır.

Söz konusu Rapora göre son birkaç yıla ait dünyadaki gelir adaletsizliği ve küresel yoksulluktaki gelişmeleri aşağıdaki şekilde özetlemek mümkündür:

- 2015’ten beri, en zengin % 1, gezegenin geri kalanından daha fazla servete sahip olmuştur.
- Hali hazırda sekiz kişi, dünyanın en fakir yarısı kadar servete sahiptir.
- Gelecek 20 yıl boyunca 500 kişi mirasçılarına 2,1 trilyon dolar, diğer bir ifade ile 1,3 milyar insandan oluşan Hindistan’ın GSYH’nden daha büyük bir meblağı teslim edecek.
- En yoksul % 1’in gelirleri, 1988 ile 2011 arasında yılda 3 \$’dan daha az artarken, en zengin % 1’e ait gelir, 182 kat artmıştır.
- Bir FTSE-100 CEO’su, Bangladeş’teki hazır giyim fabrikalarında çalışan 10.000 kişinin yıllık gelirinden daha fazla kazanıyor.
- ABD’de iktisatçı Thomas Piketty tarafından yapılan yeni araştırmalar, son 30 yıl içinde düşük gelirlilere ait % 50’nin gelirlerindeki büyümenin sıfır, buna karşılık en yüksek gelire sahip % 1’lik kesimin gelirinde ise % 300 oranında artış olduğunu ortaya koymuştur.
- Vietnam’da, ülkenin en zengin adamı bir günde, en yoksul insanın 10 yıl içinde kazandığını fazlasıyla kazanabiliyor.

Bugünkü iktisadi anlayışın kendi haline bırakılması, her geçen gün gelir eşitsizliğini çoğaltırken, buna bağlı toplum kesimlerini birbirinden ayırmakla kalmıyor, ilaveten suç ve güvensizliği arttırarak, yoksulluğu sona erdirmek için verilen mücadeleyi zayıflatmaktadır. Bu da daha fazla insanı korku içinde ve umutlarını kaybetmiş bir şekilde yaşamak zorunda bırakıyor. (Oxfam, 2017: 2)

Kâr maksimizasyonu ile sermaye birikimini amaç edinen ve şimdiye kadar bu konuda ciddi başarılar da sağlayan Neoliberal politikaların menfi etkileri, sadece sosyal alanda değil, Gezegen'in yaşanabilirliği üzerinde de maalesef kendisini fazlasıyla hissettirmektedir. Çünkü kâr ve sermaye birikimi adına hep daha fazla üretim için ham madde ve enerji kaynakları kontrolsüz bir şekilde sanayide kullanılmasıyla, bir taraftan doğal kaynaklar tüketilirken, diğer yandan da toprak, su ve hava kirletilmiş ve bunların insan için kullanılabilirliği büyük ölçüde kaybolmuş durumdadır.

Kayı verici bir başka gelişme ise tarım, hayvan ve biyolojik ürünlerin tüketim miktarları, yenilenme hızlarından % 20 daha fazladır (Karagül, 2017: 43). Bu konuda üzerinde durulması gereken bir diğer önemli husus ise iklim değişikliğine sebep olan, sanayinin ürettiği karbondioksit gazların neden olduğu sera etkisi ile meydana gelen küresel ısınmadır (Masca, 2009: 1-19). Gezegen ve insanlık adına kayı verici söz konusu gelişmeler, Neoliberal politikaların ve buna bağlı rasyonel insanın, rasyonelliğinin son dönemde daha yoğun bir şekilde eleştiriye uğramasına zemin hazırladığını ifade etmek mümkündür.

1.5. Sınırlı Rasyonellik

Rasyonel insanın ne kadar rasyonel olduğu konusundaki Davranışsal İktisat olarak tanımlanan çalışmalarını nedeni ile Richard Thaler'a 2017 yılında Nobel İktisat Ödülü'nün verilmesi, insanın mutlak rasyonelliği yerine, sınırlı rasyonelliğinin gündeme gelmesinde önemli rol almıştır. R. H. Thaler, insanların gerçekte zannedildiği gibi rasyonel olmadıklarını ifade ederken; geleceğe dair aşırı iyimserlik, olduğundan daha iyi tahminde bulunabilme inancı, toplumun yanı sıra fikir birliği yapması ve bildiğimiz az şeylerin bilmediğimiz çok şeyin önüne geçmesi gibi bazı önyargıların insanları çoğu zaman rasyonel karar vermekten alı koyduğunu ifade etmektedir (Thaler, 2000: 133).

Hepimiz biliyoruz ki hayatımızın birçok aşamasında almak zorunda olduğumuz kararlar en uygun olmayabilmektedir. En azından insanın sahip olduğu bilgi düzeyi ve onu değerlendirme kapasitesinin sınırlılığı düşünüldüğünde bireyin alacağı kararların birçoğunda rasyoneliteyi yakalayamaması son derece doğaldır. (Kahneman, 2003: 1468).

İnsanın sahip olduğu hissiyatı ve duyguları; sevinç, üzüntü ve öfke hali rasyonel tavır almasını önemli ölçüde engellerken, aynı zamanda kendisine olan aşırı güveni, statükoyu koruma refleksi, sahip olunana gereğinden fazla değer atfetmesi, yemeye duyulan iştah, gösteriş merakı, (Kaplan, 2014: 59-70) beğenilme ve takdir edilme ihtiyacı ile cinsel arzuları çoğu zaman onun aklının etrafını kuşatabilmektedir.

Bütün bu gerçekler göstermektedir ki homoekonomikus olarak adlandırılan ve rasyonelliği ile iktisadi düzenin güvencesi olarak görülen insan, gerçekte atfedilen bu özellikten oldukça uzaktır. Bu nedenle bu gün dünyada hâkim iktisadi görüş olarak kabul edilen ve liberal anlayışa dayanan Neoklasik iktisat, özünde iktisadi sorunları kendiliğinden çözebilme yeteneği bir yana, esasen sorun üretme kapasitesi olan bir düşünce sistemi olarak karşımıza çıktığını ifade etmek pek de yanlış olmayacaktır. R. Thaler'in öncüllüğünü yaptığı ve önemli ölçüde haklı tespitlere sahip olan davranışsal iktisat teorisi, insanın rasyonel olmadığı gerçeğini ortaya koyarken, çözüme yönelik ciddi herhangi bir öneri ortaya koyabildiğini söyleyebilmek mümkün değildir.

2. EKONOMİK FAALİYETLER VE DAVRANIŞ İLİŞKİSİ

Duygusal boyutu, biyolojik zaafı, kısıtlı kapasitesi ve akli ile bir bütün olan insanı sadece akıyla, onu da abartmak suretiyle kabul etmek ve buna göre Neoklasik iktisat teorisini kurmak, hem teorinin gerçeklikle uyumu açısından, hem de sonuçları bakımından eleştirilere sebep olduğu muhakkaktır. Bu nedenle iktisat teorisini, insanı bir bütün olarak kabul etmek ve değerlerini de dikkate almak suretiyle yeniden tasarlamak, kanımızca dünya barış ve refahı ile insanlığın huzuruna yapacağı katkılar yönünden, söz konusu eleştiri ve tartışmaların önemli ölçüde ortadan kalkmasına imkân sağlayacaktır. Bu anlamda dikkate alınması gereken en önemli husus, iktisadi faaliyetlerin esasen bir davranış şekli olduğu ve bu

davranışların da insanın her halinden etkilenmek suretiyle vuku bulduğu gerçeğini iktisat teorisine kazandırmak olacaktır.

Esasen üretim, tüketim ve ticaret/paylaşımdan oluşan iktisat, görüldüğü üzere bütün boyutlarıyla insan davranışlarının yansımasından başka bir şey değildir. Bu anlamda iktisadi sorun veya kriz olarak karşımıza çıkan; işsizlik, enflasyon, cari açık, dış ve iç borç gibi her halin, gerçekte insan davranışlarına göre şekillenen üretim, tüketim ve ticaretteki/paylaşımdaki yetersizlik ve dengesizliklerden başka bir şey olmadığını ifade etmek durumundayız. (Kaplan, 2014: 75)

Bu çerçevede bir ülkede üretimin nicelik ve/veya nitelik olarak ihtiyacı karşılama düzeyinden az olması ile talebin yetersiz veya aşırı olması bütün iktisadi sorunların temelini teşkil etmektedir. Bu anlamda yetersiz olan üretimin artırılması ve talebin dengede tutulması esasen mikro düzeyde bireyin, makro ölçekte ise toplum davranışlarının doğru yönlendirilmesi ile mümkündür. Neoklasik teoride her ne kadar bir toplumda üretimin artması; sermaye birikimi, doğal kaynak temini, ucuz işgücü ve müteşebbis ile ileri teknolojik düzeye sahip olmaya bağlansa da esasen bunların her birinin temin edilmesi kaçınılmaz olarak geçmişten geleceğe toplumun üretime dayalı bir davranış sergilemesine bağlı olduğu göz ardı edilmemelidir.

Benzer şekilde bir ülkede üretimin yetersizliği ve talebi karşılayamamasıyla ortaya çıkan işsizlik, enflasyon ve dış açık sorularının asli nedenini yine büyük ölçüde ilgili toplumdaki davranış kalıpları ile açıklamak mümkündür. Çünkü böyle bir iktisadi yapıda üretime dönük davranışların, talebi destekleyen davranışlara göre yetersiz olması söz konusudur. Esasen üretimin yetersiz ve talebin aşırı olmasında ilgili toplumdaki üretim ve tüketimi destekleyici imkân ve düzenlemelerin rolünü inkâr etmek mümkün olmamakla birlikte, kurumsal ve resmi düzeyde de olsa söz konusu bu faktörlerin de gerçekte toplumsal düzeyde bir davranış şekli olduğunu kabul etmek zorundayız. Ayrıca talebin üretimi aşması, toplumsal davranışa bağlı nasıl bir iktisadi sorun ise söz konusu talebin hangi tür mala, hizmete ve yatırım aracına yöneleceği de yine aynı şekilde bireysel ve toplumsal değerlere bağlı tercihleri yansıtmaları bakımından yine bir davranış şeklidir.

Görüldüğü üzere bireysel ve toplumsal hayatımızı büyük ölçüde içine alan iktisat olarak ifade ettiğimiz; üretim, tüketim, tasarruf, yatırım ve ticari faaliyetler, ilgili toplumun değerlerine göre şekillenen insan davranışlarının yansımasından öte bir anlam ifade etmemektedir. Bu nedenle yine bireysel ve toplumsal hayatımızı olumlu veya olumsuz yönde etkileyen iktisadi faaliyetleri arzuladığımız bir forma koyabilmek için öncelikle insan davranışlarının neye göre şekil aldığını bilmek ve buna göre ilgili davranışlar üzerinden iktisadi hayatımızı düzenlemek durumunda olduğumuzu ifade etmek yanlış olmasa gerek.

2.1. Davranışların Oluşumunda Akıl, Zekâ ve Değerler

Tabiatta var olan bitki ve hayvanlar varlıkları süresince canlılıklarını devam ettirirken davranışlarını sadece, var oluşlarıyla birlikte sahip oldukları içgüdülerine (hazır programlar) göre şekillendirmektedirler. Ağaç ve diğer bitkilerin cinsine göre meyve ve sebze vermesi, arının bal, ineğin süt üretmesi gibi olaylar insanlar açısından üretim olmakla birlikte, kendileri yönünden canlılıklarının devamlılığını sağlama anlamında tamamen içgüdülere göre oluşan faaliyetinden başka bir şey değildir. Diğer canlılardan akli ve iradesi ile ayrılan insanın faaliyetlerinde ise içgüdülerinin yanında, aklına ilaveten toplumsal değerler (dış güdü) sisteminin de etkili olduğunu kabul etmek zorundayız. Çünkü bireyler birçok faaliyetini, özellikle gösteriş niteliğindeki tüketimlerini, çevresel faktörleri dikkate alarak gerçekleştirdikleri bilinen bir gerçektir. (Çınar ve Çubukçu, 2009: 284)

İnsanın davranışlarında da etkili olan içgüdüler, daha ziyade fizyolojik ihtiyaçlar olarak tanımladığımız; yeme, içme, barınma, giyim ile güvenlik ve cinsel arzuların karşılanmasında rol almaktadır. Bireyin duygu dünyasına hitap eden *psikolojik ihtiyaçlar ise kişinin iç dünyasıyla barışık ve çevresinde itibar sahibi olması ile beğenilme ve takdir edilme arzularından müteşekkildir*. Bu çerçevede değerler, ihtiyaç giderme özelliğinde

olan obje ve davranışların her birinin ne ölçüde öne çıkacağı ya da geri plana itileceği aşamalarında sıralamayı belirlemede rol almaktadır. Ne üreteceğiz, ne kadar ve nasıl üreteceğiz ile neyi ne kadar ve nasıl tüketiceğiz veya hangi malı nasıl paylaşacağız konularında, ihtiyaç ve imkânlar kadar, toplumsal ve bireysel değerlerin de etkisini göz ardı etmek mümkün değildir. (Arslan, 2003: 89)

Bireyin davranışları üzerinde etkili olan üçüncü etken ise akıl ve zekâ ile deneyimleridir. Gerek içgüdülerin, gerekse değerlerin/dış güdülerin davranışlar üzerindeki yönlendirmelerine karşılık; akıl çevreyle uyum sağlama çabasında iken, zekâ ise daha iyi bir çevre oluşturma arayışı için sürekli sorgulama ihtiyacı içinde olacaktır (Arvasi, 1989: 33). Çünkü ne içgüdülerin ne de dış güdülerin yönlendirme ve eğilimleri hiçbir zaman mutlak doğruya işaret etmeyecektir. Bu nedenle kişilerin davranışlarında rasyonel olabilmeleri; içgüdü ve dış güdülerinin etkisiyle ortaya çıkan davranış eğilimlerini sürekli bilgi ve deneyime bağlı akli ve zekâyâ dayalı bir süzgeçten geçirmeleriyle mümkün olacaktır.

Ancak son yıllarda medya üzerinden insanların bilinçaltına ve duygularına yönelik yapılan yayınlar ve bunların etkileri dikkate alındığında toplumların genel ekseriyetinin akli davranma konusunda bir hayli zorlanacakları muhakkaktır (Kurtoğlu, 2014: 466-478). Çünkü bireylerin değişken duygu hali, zaafı ve bilgi eksikliğine ilave olarak, bu denli menfi etkileşimin olduğu bir ortamda insanların davranışlarında, iç ve dış güdünün etkisinin akıl ve zekâyâ nispetle çok daha etkin olacağını kabul etmek durumundayız. Bu itibarla toplumların sağlıklı bir tutum sergileyebilmeleri için ekseriyetinin davranışlarında etkili olan ve değer olarak adlandırdığımız dış güdülerin akılcı bir zemine oturması, büyük ehemmiyet arz etmektedir. Eğer toplumun ekseriyeti davranışlarını yönetmede, gerekli olan bilgi birikimine ve bunu kullanabilecek muhakeme yeterliliğine sahip olma konusunda sorun yaşıyor ise söz konusu kitlenin davranışlarını şekillendiren toplumsal değerlerin veya öğretilmiş zekânın akli temellerinin olması çok daha büyük önem arz edecektir.

3. DEĞERİN TANIMLANMASI

Esas itibarıyla değerleri, toplumun veya herhangi bir grubun kendi varlığı ve birliği ile ahenkli bir hayat sürdürerek, devamlılığını sağlamak düşüncesiyle, üyelerinin ekseriyeti tarafından doğru ve lüzumlu olduğu öngörülen müşterek; ideal, fikir, duygu ve çıkarları yansıtan genelleştirilmiş temel ahlaki ilke ve inançlar şeklinde tanımlamak mümkündür.

Bir başka ifade ile değer, bireylerin ve toplumların davranışlarına yön tayin eden, bu anlamda herhangi bir şeyin arzu edilebilirliği ya da arzu edilemezliğini belirleyen yargı türleridir. (Güngör, 2010: 27). Bütün bunlara ilaveten değeri, bir kişi veya toplumun kıymet atfettiği, dolayısıyla sahip olmak için bedel ödemeye razı olduğu; fiziksel bir mal ya da hizmet türünde bir davranış veya tutum şekli ile belli hallerde konumlanma biçimi olarak da tanımlamak mümkündür.

İnsanların kıymet atfettiği varlık ve olgulardan beklentisi, temel ihtiyaçları için onlardan fayda sağlamak ile toplum nazarında dikkate alınma arzusu ya da inancı gereği Yaratıcı İrade karşısında değer görmek şeklinde tezahür edebilir. Bu anlamda birey birçok davranışını sahip olduğu söz konusu değerlere göre şekillendirmek suretiyle, bir taraftan temel ihtiyaçlarını temin etme gayretinde iken, diğer yandan da değerlerine uygun davranış üretmek suretiyle, hem kendi iç dünyasında huzuru yakalamaya çalışacak, hem de toplum nazarındaki konumunu iyileştirme çabasında olacaktır.

Değerlerin bir başka önemli rolü ise bireysel ve toplumsal hayatı belli bir düzene koymak suretiyle ve onları tek bir ideal üzere yönlendirmeleri itibarıyla, toplumların millet olabilmeleri ve böylelikle geleceklerini ortak ülküler çerçevesinde tayin etmelerine imkân sağlamasıdır. Çünkü sosyal değerler; doğru ile yanlışın, iyi ile kötünün, güzel ile çirkinin, adalet ile zulmün ve dost ile düşmanın belirlenmesinde toplumun müşterek yargılara varmasına imkân tanır. Netice itibarıyla sosyal hayat, söz konusu bu müşterekler doğrultusunda tanzim edilmiş olur. (Yazıcı, 2014: 211)

Bundan dolayı tutumları, toplumsal değerlerle değerlendirmek gerektiği gibi; toplumsal değerleri de davranışlar ve kişisel tercih ile güdülerle tanımlamak gereği ortaya çıkmaktadır (Anar, 1983: 10). Bireyin sahip olduğu inanç sisteminin ve dolayısıyla değerler manzumesinin, çevresindeki insanların ve toplumun değerleri ile uyuşması halinde, birey kendi değerlerine uygun davranış üretmek suretiyle, hem kendi iç barışını hem de çevreyle olan uyumunu birlikte tesis etmiş olacaktır.

Ancak kişinin sahiplendiği değerler, toplumun değerleri ile uyuşmuyor ise ilgili kişi nasıl bir davranış sergileyeceği konusunda zorlanacak, iç barış ile dış barışı tesis etme konusunda tereddütler yaşayacaktır. Kendi bilgi birikimine ve inançlarına güveninin gücü nispetinde çevreyle çatışma pahasına da olsa kendi iç barışını temin etme yönünde davranış türü ortaya koymaktan çekinmeyecektir. Ancak toplumlarda bu tür tercihte bulunabilecek kişi sayısının umulanın aksine daha az olması nedeniyle, insanların ekseriyetinin bireysel tercihlerine bağlı davranış sergilemek yerine, toplumsal değerler ve tercihlere göre davranış üreteceği daha kuvvetli ihtimal dâhilindedir. Bu nedenle toplumsal değerlerin, ülkelerin iktisadi hayatında üstelendiği rolün, göz ardı edilemeyecek düzeyde büyük olduğu kanaatindeyiz.

3.1. Değerlerin Özellikleri

Yukarıda, bireysel ve toplumsal hayatımızdaki rolünün öneminden bahsettiğimiz değerlerin, söz konusu hayati fonksiyonlarını hakkıyla yerine getirebilmesi için bir takım özelliklere sahip olması gerektiği, dikkatlerden kaçmamalıdır. Bu özellikleri şu şekilde sıralamak mümkündür: (Yazıcı, 2014: 212)

- a) *Değerler müşterektir*: Toplumun önemli bir kesimi tarafından benimsenmiştir.
- b) *Değerler itibar ve güç kaynağıdır*: Kişiler bu değerleri, sosyal anlamda kişisel konumlarını iyileştirmek yanında, bireysel ve toplumsal refahın korunması ve sosyal barışın teminatı olarak değerlendirir.
- c) *Değerler toplumun heyecan ve ilkö kaynağıdır*: Bireyler; vatan, millet, din ve namus gibi ulvi değerler için diğerkâmlıkta bulunur, mücadele eder ve hatta canlarını dahi feda edebilirler.
- e) *Değerler topluma aittir*: Bireylerin sosyalleşme aşamasıyla birlikte muhatap olduğu; normlar, örf, adet ve teamüller gibi müşterek kazanımlardır. Toplum kendisine ait olan bu değerlere bireylerin sahip çıkmasını bekler, bu anlamda doğrudan veya dolaylı olarak birey üzerinde toplumsal baskı kaynağıdır.
- f) Sosyal değerler süreklilik arz etmekle birlikte, uzun vadede değişime uğrayabilir.
- g) Değerler; şehitlik, gazilik, şan, şeref, gibi kavramlar ve evlilik törenleri ile bayram merasimlerinde kendisine yer bulur.

Toplumsal hayatta ve çoğunlukla literatürde, toplumların değer anlamında sahip olduğu ortak düşünce ve tutumların hep müspet olduğu fikri hâkim olmakla birlikte, bunun gerçekte her daim böyle olmadığını ifade etmek durumundayız. Aksi takdirde toplumların ilerlemesi ve gerilemesi söz konusu olmazdı. Bu bağlamda insanların davranışlarına temel teşkil eden değer olgusunu esas itibarıyla beklentilere müspet karşılık verebilmesi yönüyle ikiye ayırmak mümkündür. Bu anlamda toplumsal bir değer, kendisine uygun davranışlarla ilgili bireyin ve toplumun konumunun iyileştirip iyileştirmemesine göre “pozitif değer” ya da “negatif değer” olarak iki kategoride ele alınması mümkündür.

3.2. Pozitif ve Negatif Değerler

Toplumsal deneyimler, genel ahlak ilkeleri ile toplumun dini inançlarına göre şekillenen değerler, genel anlamda hep pozitif yönüyle konu edilse de esas itibarıyla bunları her daim mutlak doğru olarak kabul etmek yerinde olmayacaktır. Çünkü sosyal hayatın dinamikliği kadar, dini inançların kişi ve belli zümrelerin menfaatlarına göre yorumlanması ve ayrıca günümüzde toplumun medya ile hâkim kesimlerin çıkarlarına uygun öğretilmiş zekâyâ muhatap olmalarının, toplumdaki *değersiz değerlerin* oluşumunda önemli rol aldığını ifade etmek yanlış olmasa gerek.

Toplumca kabullenilen ve bireylerden de söz konusu kabullere uygun tutum sergileme beklentisi içinde olunan toplumsal değerler, eğer ilgili toplumun; iktisadi, içtimai ve askeri alanlarda orta ve uzun vadeli gelişimine katkı sağlıyor ise bu değerlerin bir başka ifade ile dış güdülerin pozitif değerler olarak ifade edilmesi mümkündür. Bir başka ifade ile toplumların tarihi süreç içinde ilerleme ve kalkınma dönemlerine ait toplumsal değerlerin/inançların genel anlamda pozitif değerler olarak ifade edilmesi mümkündür.

Diğer taraftan topluma sunulan, “farklılığımız zenginliğimizdir” şeklindeki müşterek özelliklerden ziyade farklılıkları öne çıkarmayı teşvik edici, sosyal çatışmaya zemin hazırlayan yaklaşımları ile işini hakkıyla yapmadan ziyade, markalı tüketim yapmanın toplumda daha fazla itibar görüyor olması, negatif toplumsal değerlere örnek olarak verilebilir. Çünkü ait olunan toplum tarafından beğenilme ve takdir edilme arzusu taşıyan bireyin, böyle bir toplumda üretimden ziyade, tüketimle kendisini öne çıkarması söz konusu olacaktır ki bu da adı geçen ülkede üretim yetersizliği ve karşılığı olmayan tüketime bağlı birçok iktisadi ve sosyal sorunların yaşanmasına neden olacaktır. Benzer şekilde zengin ya da fakir erdemli bir hayat yerine, nasıl olursa olsun zengin bir hayat yaşamının daha fazla tercih edildiği bir toplumda refah ve barışı görebilmek mümkün olmayacaktır.

3.3. Toplumsal Değerler ve İktisadi Hayat

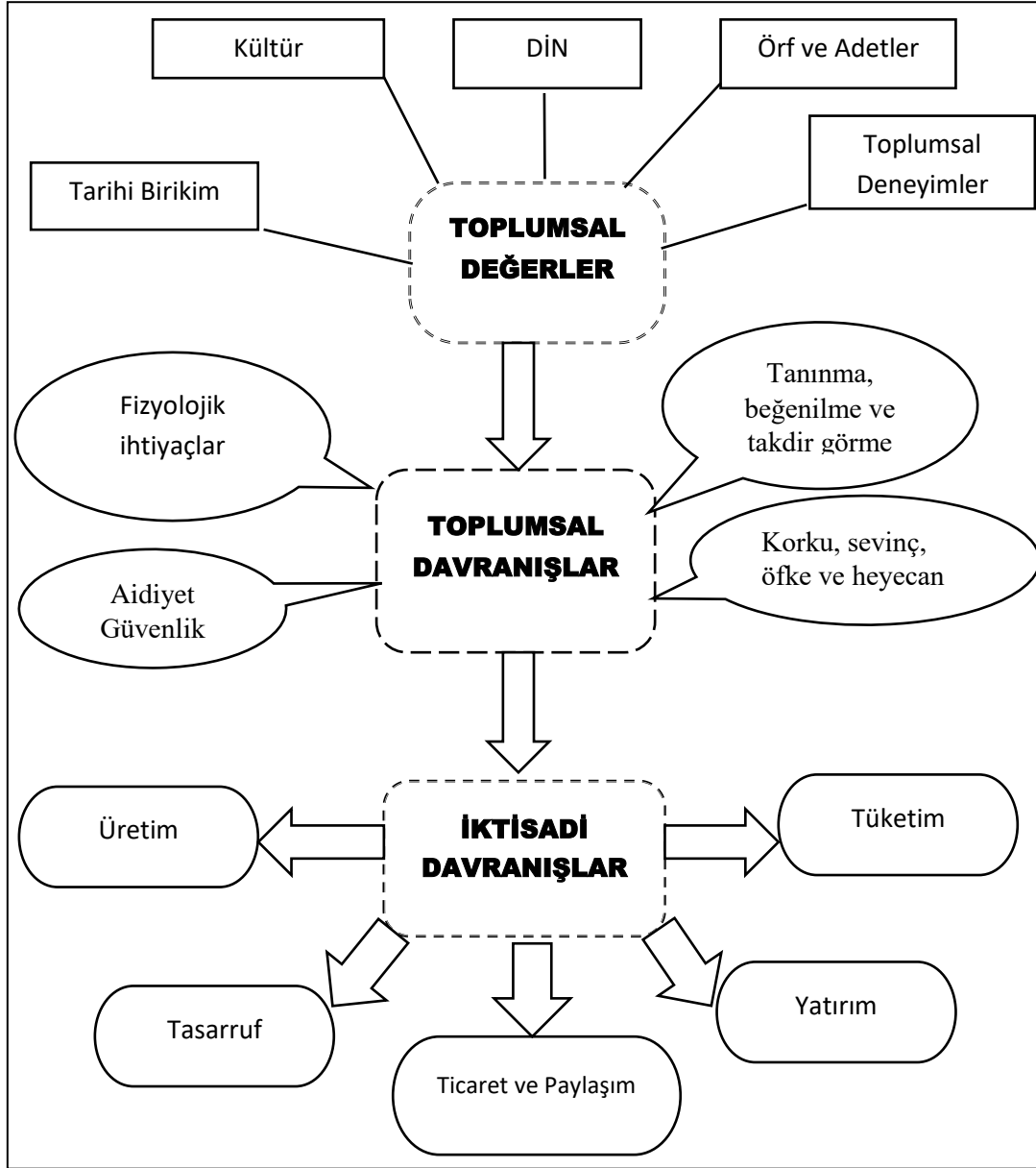
Abraham Maslow (1954: xii-xiv) insanın ihtiyaçlarını zaruret sırasına göre; fizyolojik ihtiyaçlar, kendini, çevreni ve malını emniyete alma, sevilme, sevme, arkadaşlık ve aidiyet, saygı duyma ve saygı görme ile erdemli ve hakkaniyetli davranışlarla kendisini gerçekleştirme şeklinde sıralamaktadır.

Şüphesiz söz konusu ihtiyaçlar, bireylerin davranış ve tutumlarını belirleme konusunda göz ardı edilemeyecek etkiye sahiptir. Ancak bunların öncelik sıralamasının, bireyin sahip olduğu imkânlar kadar, kişinin karakteri, içinde bulunduğu ortam ile inanç ve değer yargılarına göre değişebileceği de göz ardı edilmemelidir. Mesela, Maslow birey için ahlaklı ve dürüst olmayı, hakikati kabul etmeyi, problem çözücü davranış sergilemeyi, bireyin kendisini gerçekleştirme olarak tanımladığı ve en sondaki ihtiyaçlar sınıfına koymuştur (Kaur, 2013: 1062). Bu anlamda birey için ahlaklı ve dürüst olmayı, her türlü temel ihtiyacı karşılayan insanlar için öngörmek, bizleri toplumda fakirlerin ahlaksız ve zenginlerin ahlaklı ve ilkeli olduğu gibi bir sonuca götürür ki bunun kabul edilmesi mümkün değildir.

Toplumların iktisadi hayatında etkili olabilecek kişilerin, esasen temel ihtiyaç ve güvenlik sorununu halletmiş, orta ve üst gelir grubuna ait kişilerden oluştuğunu kabul etmek durumundayız. Bu anlamda ilgili kişiler için ihtiyaç konumundaki faktörlerin; etkili bir sosyal çevre ve ait olma, saygı görme ve dikkate alınma ile beğenilme şeklindeki daha ziyade sosyal ortamda iyi bir konum elde etme olduğunu ifade etmek yanlış olmasa gerek. Bu ise önemli ölçüde ilgili kişinin ait olduğu toplumun değerlerine uygun davranış sergilemesine bağlıdır.

Son yıllarda milli gelirin toplumsal hayata kazandırılmasını ve refah artışını konu eden kalkınma anlayışının gündemden düşüp, yerine yurt içinde gerçekleşen yerli yabancı toplam gelirdeki değişimi ifade eden büyümenin, akademik, politik ve sosyal hayatımızdaki yerini alması, iktisadi anlamda değişen değer yargılarından önemli biridir. Bu anlayış değişikliğinin, esasen toplumun bütün katmanlarında ortaya çıkan ve iktisadi hayatımızı menfi yönde etkileyen önemli bir değer kayması olarak kabul etmenin yanlış olmayacağı kanaatindeyiz. Bunun yerine toplumsal refahı ve buna bağlı sosyal barışı temin edecek olan iktisadi kalkınmanın olabilmesi ancak, toplumun bütün katmanlarında kendine yer bulacak olan, değer yargılarındaki köklü değişimlere bağlı olacağı göz ardı edilmemelidir (Orman, 2008: 20). Bu anlamda etkin bir değişim ise ancak, büyüme yerine kalkınma, tüketim yerine üretim, birikim yerine paylaşım şeklinde değer yargılarımızın yenilenmesiyle mümkün olacaktır.

Şekil 1. Toplumsal Değerlerden İktisadi Hayata (İlgili şekil yazar tarafından oluşturulmuştur)

Tarafımızda tertip edilen Toplumsal Değerlerden İktisadi Hayata isimli yukarıdaki tablodan da görüleceği üzere toplumsal değerler, davranışlarımıza kaynaklık ederken, davranışlarımızın şekli de bir yönüyle iktisadi hayatımızı belirlemektedir. Bu ilişki düzleminde dolaylı yoldan da olsa değerlerin, daha açık bir ifade ile toplumun insana ve doğaya bakışı ile bunlar arası ilişkiyi düzenleme şekli ve dini ilkelerin söz konusu ülkenin iktisadi yapısını belirlemede önemli rol aldığı ifade etmek yanlış olmasa gerek.

Konunun bir diğer boyutu; toplumsal değerler, bir taraftan bireylerin davranışlarını şekillendirirken, diğer taraftan da ülkede, karşılıklı saygı ve güvenin gelişmesine zemin hazırlamaktadır. Bir ülkede karşılıklı saygı ve güvenin oluşması ise *sosyal sermaye* olarak ifade edilen iktisadi gelişmede önemli rol aldığı bilinen, kaliteli bir sosyal yapı anlamına gelmektedir.

3.4. Değerlerle Gelişen Güven ve İktisadi Kalkınma

İnsanı, duygu ve değerlerinden arındırıp, sadece nesnel hali ile harikulade bir varlık olduğu iddiasıyla, onu kurmak istediği iktisadi sisteme eklemleyerek, bu sistemi mükemmelleştirmeye çalışan Neoklasik anlayış, esasen bu tutumuyla insanı kendi özünden uzaklaştırarak, bir anlamda dünyanın yaşanabilirliğini

ortadan kaldırmaktadır. Duygu dünyası ve sahip olduğu değerleriyle varoluşuna anlam kazandırma çabasında olan insanın, Neoklasik iktisadın öngörülerıyla ne kendisiyle iç barışını, ne de çevresiyle dış barışını tesis edebilmesi mümkün değildir.

Sürekli çevresinden beğeni ve takdir alma ihtiyacında olan insan, bu ihtiyacını karşılayabilmek için çevresinin sahip olduğu değerlere göre kendi davranışlarını düzenlemek zorunda kalmaktadır. Bu anlamda ait olduğu toplumun değerlerini benimseyen ve bireysel davranışlarını buna göre tanzim eden bir birey, aynı zamanda o toplum tarafından da takdir görecektir ve aralarında karşılıklı güven tesis olacaktır. Bunun neticesinde gelişen, sosyal sermaye olarak da ifade edilen karşılıklı güven ve saygı, ilgili toplumda her türlü riski ve buna bağlı maliyeti azaltarak, yatırımların artmasına, üretimin çoğalmasına ve iktisadi kalkınmanın hızlanmasına imkân verecektir. (Khan, M. M., Zhang, J., vd. 2010: 18-19)

Bu anlamda bir toplumda göz ardı edilmeyecek derecede önemli rol üstlenen sosyal sermaye, esas itibarıyla toplumdaki güven düzeyine dayanmaktadır. Bu konuda son yıllarda çok sayıda çalışmanın yapıldığını görmek mümkündür. Putnam (1995); Sosyal sermayenin, yolsuzlukların azalmasında, hükümetlerin daha etkin çalışmalarında ve suç oranlarının düşürülmesinde önemli rol üstlendiğini tespit etmiştir. Fukuyama (2000: 57-86); üretim maliyetlerinin azalmasında, Coleman (1998) eğitimde başarının artmasında, Wilkinson (1996) gelir dağılımının düzeltilmesinde, Whiteley (2000: 541) ekonomik büyümenin hızlanmasında, toplumsal güvenin pozitif etkilerinin olduğunu ortaya koymuştur (Karagül, 200: 87).

Knack ve Keefer (1997: 1286) ise yaptığı bir çalışmada öteki etkenler sabit tutulduğu zaman sosyal sermayenin ekonomik gelişmeye olumlu etki yaptığını tespit etmiştir. Temple ve Johnson (1998: 988) ise yüksek bir güven düzeyinin, yatırımların kalitesinin iyileşmesinde ve yeni teknolojilerin kolaylıkla benimsenmesinde kayda değer müspet etkiye sahip olduğunu belirtmişlerdir.

Görüldüğü şekliyle toplumsal değerlerin, toplum kesimleri tarafından kabullenilmesinin bir sonucu olan ülkedeki yüksek güven düzeyi, birçok yönden ülkenin iktisadi gelişmesi ve kalkınmasında etkili olabilmektedir.

3.5. İktisadi Düşüncede Değerler

Yaratıcı İradeyi, iktisadi ve sosyal hayattan dışladıktan sonra O'nun mükemmelliklerini, sınırlı aklı, birçok yönüyle aciz ve zaafı olan insana atfederek, onu hata yapmaz rasyonel insan olarak kabul eden ve buna göre iktisat teorisini kurgulayan Neoliberal iktisat, esasen yukarıda bahsedilen bugünkü çarpık dünya halinin sorumluluğunu üstlenmek durumundadır. Çünkü ahlakı, iktisadi hayatın dışında tutmak suretiyle, insanı ve doğayı örseleme pahasına kâr maksimizasyonu yoluyla sermaye birikimini temel amaç edinen Neoklasik iktisat, bu sürece müdahale edebilecek konumda olan devleti de rasyonel insan hata yapmaz anlayışı ile olabildiğince etkisizleştirerek bugünkü dünya halinin oluşumunda en önemli rolü üstlenmiştir.

Neoklasik iktisadın, doğanın yaşanabilirliğini ve insanın yaşayabilirliğini yok etme çabasına karşılık, doğayla barışık ve insana yakışır yeni bir iktisadi düzen kurabilmek için müspet toplumsal değerleri içselleştiren, ahlakı ve erdemli davranışları yeğleyen, kârlılık yerine temel ihtiyaçları dikkate alan, toplam faydayı arttırmayı hedefleyen yeni kuramlara ihtiyaç olduğu muhakkaktır. Ayrıca, sermaye birikimi yerine paylaşımın önceleme, güçsüzü ve zayıfı yok eden yıkıcı rekabet yerine, dayanışmanın ilke olarak değerlendirilmesi, etkisizleştirilmiş minimal devlet yerine dengeleyici ve koruyucu özellikte etkin bir devletin hâkim kılınması, toplumsal refah ve barışın teminatı olarak kabul edilmek durumundadır.

SONUÇ

Her türlü eksiklik, hata yapma hali ve ahlaki kayıdan uzak olan rasyonel insana göre tasarlanan Neoklasik politikalarının hâkim olduğu bugünkü dünyada, Birleşmiş Milletler verilerine göre 2,3 milyar insan aşırı kilo sorunu yaşarken, bir milyara yakın insan açlıkla karşı karşıya ve günde 20 bin insan açlık nedeniyle yaşamını kaybediyor.

Bu fotoğraf karşısında, mevcut siyasi ve iktisadi politikaları savunabilmek mümkün olmasa gerek. Bu nedenle serbest piyasa ekonomisi uygulamaları için devletin denetim ve iktisadi faaliyetlerine karşı koyan Neoliberal anlayışın tekrar gözden geçirilmesinin zorunluluk arz ettiği kanaatindeyiz.

Bu anlamda üzerinde durulması gereken ilk konunun insanın mükemmel olmadığı, çok farklı sebeplerle hata yapabildiği ya da yaptığı gerçeğidir. İkinci önemli bir mesele ise bireysel ve toplumsal hayatın tasarımında sosyal sorumluluğa dayalı değerlerin, yeni düzenlemelere temel teşkil etmesini sağlamaktır.

İktisadi anlamda dikkat edilmesi gereken husus ise *kâr maksimizasyonu ve sermaye birikim amacı* yerine, *temel ihtiyaçlara dayalı üretim ve tüketim ilkesini* bütün topluma kazandırmak suretiyle, israfa ve aşırılığa kaçmadan, zenginin haz ve arzuları üzerinden yüksek paralar kazanmak yerine, ihtiyaç sahibinin zaruri gereksinimlerini karşılamaya çalışmaktır. Böylelikle hem doğanın sınırlı kaynakları ve çevre daha iyi korunurken, hem de Gezegendeki insanlık dışı gelir ve servet dağılımı adaletsizliğinin önemli ölçüde azalacağı öngörülmektedir.

KAYNAKLAR

- Aktan, C. C., (1993), *Çağdaş Liberal Düşünce Okulları ve Hayek*, Hayek'te Serbest Piyasa Ekonomisi ve Özgür Toplum, Anavatan Partisi Yayınları, Ankara.
- Akyıldız, H. (2008), *Tartışılan Boyutlarıyla "Homo Economicus"*, Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi Y., C.13, S.2 s.29-40.
- Arslan, K., (2003), *Otomobil Alımında Tüketici Davranışlarını Etkileyen Faktörler*, İstanbul Ticaret Üniversitesi Dergisi, Cilt II, Sayı III, Sf. 83-103.
- Arvasi, A., 1989: *Kendini Arayan İnsan*, Bereket Yayınevi, İstanbul
- Coleman, J. (1988). *Social Capitalin The Creation Of Human Capital*, American Journal Of Sociology, V. 94, Supplement, P. 95-120, University Of Chicago.
- Çınar, R. ve Çubukçu, İ., (2009), *Tüketim Toplumunun Şekillenmesi ve Tüketici Davranışları -Karşılaştırmalı Bir Uygulama*, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, C. 13 (1): 277-300.
- Fukuyama, F. (2000), *Güven, Sosyal Erdemler Ve Refahın Yaratılması*, Çev.: Ahmet Buğdaycı. Türkiye İş Bankası, Kültür Yayınları, No: 370, İstanbul, Ss. 57-86,15.
- Gintis, H., (2005), *Behavioral Game Theory And Contemporary Economic Theory*, Analyse & Kritik, 27, 48–72.
- Güngör, E., (2010), *Değerler Psikolojisi Üzerinde Araştırmalar*, Ötüken Yayınları, İstanbul.
- Jose, C. (2011) *History Of Economic Thought*, University Of Calicut, İndia.
- Kahneman, D. (2003). *Maps Of Bounded Rationality: Psychology For Behavioral Economics*. The American Economic Review, 93, 1449-1475.
- Kanca, O. ve Bayrak, M., (2014), *Kamu Kesiminin Ekonomik Büyüklüğüne Türkiye Ve OECD Ülkeleri Açısından Bir Bakış*, Sayıştay Dergisi, Sayı: 95/Ekim-Aralık.
- Kaplan, M., (2014), *Rasyonel İnsanın Problemleri Ekonomik Dünyası*, Konya.
- Karagül, M., Akçay, S. 2002. "Ekonomik Büyüme ve Sosyal Sermaye: Ampirik bir Kanıt" İktisat İşletme ve Finans, Eylül eki, s. 88.
- Kaur, A., (2013), *Maslow's Need Hierarchy Theory: Applications and Criticisms*, Global Journal of Management and Business Studies, Vol. 3, Nu. 10, pp. 1061-1064, Research India Publications.
- Khan, M. M.,Zhang, J., Vd.(2010), *Cultural Values And Economic Growth In Asia: An Empirical Analysis* International Journal Of Business And Social Science Vol. 1 No. 2; November.
- Kurtoğlu, R. (2014), *Din ve Küresel Ekonomi Politik*, Orion. İstanbul.
- Knack, S. And Keefer, P. (1997), *Does Social CapitalHave An Economic Pay Off?* Quarterly Journal Of Economics, Vol 112, No. 4. Ss. 1286, 1271.
- Masca, M., (2009), *Küresel Isınma ve İklim Değişikliği*, Gazi Kitapevi, Ankara.
- Maslow, A. (1954), *Motivation and Personality*, Harperand Row, New York.
- Orman, S., (2008), *Değerler ve İktisadi Kalkınma*, Ed. Şentürk, R., ÜTESAV, Kültür Düşünce 2, İstanbul.
- OXFAM, (2017), *An Economy For The 99%*, Briefing Paper Summary, January.
- Özel, M., (1993), *Piyasa Düşmanı Kapitalizm*, İz yayıncılık, İstanbul.
- Özel, M., (1995), *Devlet ve Ekonomi*, İz yayıncılık, İstanbul.
- Putnam, R. 1995. *Bowling Alone – The Collapse AndRevival Of American Community*, New York.
- Putnam, R. 1996. *Who Killed Civic America*, *Prospect*, March. S. 70.

- Samson, A., (2014), *The Behavioral Economics Guide 2014*, Edited By Alain Samson.
- Temple, J., Jonson, P.A. 1998. *Social Capability And Economic Growth*, Quarterly Journal Of Economics, Vol. 113, No.3. S. 988.
- Thaler, R. H., (2000), *From Homo Economicus To Homo Sapiens*, Journal Of Economic Perspectives, Vol. 14, Nu. 1, Winter 2000, Pages 133–141.
- Vriend, N. J., 1995, *Rational behavior and economic theory*, Journal of Economic Behavior and Organization Vol. 29 (1996) 263-285
- Wilkinson, R. 1996. *Unhealthy Societies: The Afflictions Of Inequality*, London: Routledge,
- Yay, T., (1993), *F.A. Hayek'te İktisadi Düşünce*, Ezgi Kitapevi, Bursa.
- Yayla, A., (1993), *Liberal Bakışlar*, Siyasal Kitapevi, Ankara.
- Yazıcı, M., (2014), *Değerler ve Toplumsal Yapıda Sosyal Değerlerin Yeri*, Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, Cilt: 24, Sayı: 1, Sayfa: 209-223.